

ТИРЛИЧ КРАПЧАСТИЙ

Gentiana punctata L.

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейський субальпійський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Гори Середньої Європи (Карпати, Пн. Балкани). В Україні — Чорногора, Свидовець, Горгани, Мармароські Альпи, Чивчини (масив Гнетеса-Команова, г. Сулігул). Адм. регіони: Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Зростає нечисельними групами та поодинокі. Переважають дорослі генеративні та ювенільні особини.

Причини зміни чисельності
Випасання, витоптування та збирання кореневищ населенням.

Умови місцезростання
У субальпійському та альпійському поясах на висоті 1100–1900 м н. р. м. серед соснових стелюхів (союз *Pinion mughi*), у складі високогірних ацидофільних біловусників (порядок *Nardetalia*) у западинах і пониженнях, льодовикових котлах у складі ендемічної для Українських Карпат асоціації *Hyperico grisebachii-Calamagrostietum villosae*, серед субальпійських чагарничкових угруповань (кл. *Loiseleurio-Vaccinietae*), вздовж верхньої межі лісу в прируслівих ділянках і опускається в лісовий пояс (союз *Adenostylin alliariae*). Росте на свіжих, кислих або слабокислих бідних на вапно гумусних кам'янистих ґрунтах, в умовах освітлення або помірного затінення. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з потовщеним зморшкуватим кореневищем. Стебло прямостояче, голе, 20–60 см заввишки, не галузиться. Листки прості, зелені, шкірясті, яйцеподібні або еліптичні, 6–9 см завдовжки і 3–6 см завширшки, з 3–5 чіткими дугувими жилками. Нижні листки утворюють розетку, верхні — стеблообгортні. Суцвіття верхівкове, нечітко відмежоване від стебла. Квітки майже сидячі, зібрані по (1)2–3(5) в пазухах верхніх 2–3 пар листків. Чашечка, півчашта, неправильна, майже непомітна. Віночок дзвоникоподібний, шестилопатевий, 2,6–2,9 см завдовжки, яскраво-жовтий, зсередини густо вкритий темними цятками. Плід коробочка, насіння дрібне до 9 мм в

діаметрі, крилате. Цвіте в липні–серпні. Плодоносить в серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ, заказниках загальнодержавного значення «Свидовецькому» (Закарпатська обл.), «Товпишівському» (Івано-Франківська обл.) та на території пам'ятки природи «Урочище Верхнє Озериче» (Івано-Франківська обл.). Заборонено надмірне випасання, збирання кореневищ та рослин в цілому, порушення місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Лікарська, декоративна рослина.

Основні джерела інформації
Малиновський, Крічфалушій, 2002; Флора УРСР, 1957; ЧКУ, 1996.

Автори: Н.М. Шиян, І.І. Чорней
Фото: С.Ю. Войтюк

ТИРЛИЧ МІШКОПОДІБНИЙ

Gentiana utriculosa L.

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення

Середньо-південноєвропейський монтанний вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середня Європа, Середземномор'я (Балкани і Апеніни), Карпати. В Україні — Буковинські Карпати. Адм. регіон: Чц.

Чисельність та структура популяцій

Відомо дві популяції: окол. с. Сарата (урочище «Жупани») і Селятин Путильського р-ну Чернівецької обл. Популяція в окол. с. Сарата складається з трьох локалітетів площею 6, 100 і 200 м² і щільністю особин від 2 до 15 на м².

Причини зміни чисельності

Випас худоби, руйнування екоотопів.

Умови місцезростання

Біля підніжжя вапнякових скель, на злегка порушених внаслідок ерозійних процесів лучних ділянках з проєктивним покриттям травостою не більше 80% і карбонатними

грунтами (кл. *Molinio-Arrhenatheretea*). Факультативний кальцефіл. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика

Терофіт. Однорічна трав'яна рослина 5–15 см заввишки. Стебло голе, просте або розгалужене від основи, густо улишене яйцеподібними або ланцетними листками. Прикореневі листки зібрані в щільну розетку. Квітки по одній на верхівках стебла і його гілочок. Чашечка п'ятичленна, у півтора рази коротша за віночок, з повздовжніми крилами 3–4(5) мм, які переходять в зубці. Віночок п'ятироздільний, лійкоподібний, синій або блідосиній. Плід видовжено-яйцеподібна коробочка. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у липні–серпні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняють на території пам'ятки природи місцевого значення «Жупани» (Путильський р-н Чернівецької обл.). Необхідно розширити її межі і охопити всі місцезростання в цьому урочищі, контролювати стан популяцій, культивувати в ботанічних садах. Заборонено збирання, гербаризацію рослин, випасання худоби, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Декоративне.

Основні джерела інформації.

Загальський, Чорней, 2003; Флора УРСР, 1957; Чорней, Загальський, Смолінська, Королюк, 1993.

Автори: І.І. Чорней, Н.М. Шиян
Фото: В.В. Буджак

ТИРЛИЧ ВЕСНЯНИЙ

Gentiana verna L.

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Циркумпольярний аркто-альпійський вид, диз'юнктивно поширений у Євразії. Звичайний у Альпах. Відомі нечисленні місцезростання у Пд. Карпатах (Румунія), майже відсутній в інших частинах Карпат (Словаччина й Польща), в Судетах (Чехія). В Україні — знайдений нами у 1961 р. (ур. Гереджівка в окол. смт. Ясіня Рахівського р-ну на висоті близько 700 м н. р. м.). Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяції.
У квітні 1962 р. популяція налічувала 72 особини на площі близько 50 м². З часом площа цієї популяції й її щільність збільшились; у 1987 р. вона мала площу близько 1 га, де було 96 великих куртин, й вибірка з 25 куртин містила 310 рослин з бутонами та квітками. У 2003 р. на площі понад 2 га відмічено близько 1000 рослин. Структура популяції повночленна.

Причини зміни чисельності
Збільшенню чисельності сприяла меліорація.

Умови місцезростання
Локалітет на Гереджівці — невелике за розмірами (близько 2 га) осоково-мохове евтроф-

не болото з домінуванням *Carex davalliana* (союз *Caricion davallianae* кл. *Scheuchzerio-Caricetea*). Пігрозомеозфіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з кореневищами, які інтенсивно галузяться. Стебла прямостоячі (5–10 см), закінчуються поодинокими квітками. Листки довгасто-еліптичні, частково утворюють прикореневі розетки, але супротивно розміщені на стеблах. Чашечка зрослолистова, п'ятизубчаста, віночок дзвоникуватий, темносиній, з трубочкою 2–3 см завдовжки й коротким майже плоским відгином, 2–3 см в діаметрі. Плоди коробочки. Цвіте у кінці квітня — на початку травня, плодоносить у

травні–липні. Розмноження переважно вегетативне, рідко насіннєве.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідно створити в ур. Гереджівка заказник, запровадити заповідний режим й моніторинг. Заборонено збирання рослин, втручання в їх локалітети, заліснення, зміна гідрологічного режиму, випасання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації

Визначник рослин Українських Карпат, 1977; Зиман, Вайнагіт, 1991; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976; Чопик, 1979.

Автор: С.М. Зиман
Фото: О.В. Булах

СВЕРЦІЯ БАГАТОРІЧНА (БЕШИШНИЦЯ БАГАТОРІЧНА)

Swertia perennis L. (incl. *S. alpestris* Baumg. ex Fuss, *S. perennis* L. subsp. *alpestris* (Baumg. ex Fuss) Simonk.)

Родина Тирличеві — Gentianaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європейський вид, поширений у Піренеях, Альпах, Апеннінах, Судетах, Карпатах і Балканах; проникає на рівнинну у Центральній та Сх. Європі, до балтійського узбережжя. В Україні: у Карпатах (Свидовець, Чорногора, Мармароські й Чивчино-Гринявські масиви), на Малому Поліссі, пн.-зх. Поділлі, зник на Розточчі. У рівнинних оселищах трапляється підвид бешишниця звичайна типова — subsp. *perennis*, натомість у Карпатах — гірський підвид бешишниця звичайна альпійська — subsp. *alpestris*. Адм. регіони: Рв, Лв, Ів, Зк, Чц, Хм.

Чисельність та структура популяцій
Популяції невеликі за площею і чисельністю. Як правило, налічують близько сотні генеративних особин і займають площу до 0,1 га. Переважна більшість особин є вегетативними.

Причини зміни чисельності
Гірські популяції стабільні, рівнинні перебувають під загрозою зникнення через осушувальну меліорацію. Низка популяцій на Розточчі й Волино-Поділлі за останні десятиліття зникли.

Умови місцезростання
Угруповання карбонатних боліт союзу *Magnacarcion* і порядку *Molinietalia*, а в Карпатах ще й приджерельні й приструмкові ділянки, що належать до союзу *Cratoneurion commutati*. Гігрофіт, кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна довгокореневищна рослина 10–70 см заввишки. Прикореневі листки блискучі, еліптичні, тупі; стеблові — видовжено-еліптичні або ланцетні, гострі, розташовані супротивно, рідше очергово. Квітконосний пагін розгалужений лише у суцвітті, несе 1–40 квіток. Пелюстки бруднофіолетові, пунктирно-смугасті, видовженоланцетні, гострі, 10–16 мм завдовжки, мають

по два війчасті нектарники. З бічних бруньок на кореневищах розвиваються столони, що забезпечують вегетативне розростання. Плід яйцеподібна коробочка 10–13 мм завдовжки. Цвіте в серпні–вересні, плодоносить у вересні. Розмножується вегетативно й насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ, Карпатському НПП, ландшафтному заказнику «Верхобузькі болота» (Львівська обл.), Буцанському заказнику і Дермансько-Мостівському РЛП (Рівненська обл.). Заборонено порушення гідрологічного режиму місць зростання, проведення як осушувальної меліорації, так і надмірного підтоплення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Андрієнко, Антонова, 1986; Андрієнко, Прядко, 2001; Кагало, 1990; Кобів, 2004; Zapałowicz, 1889.

Автор: Ю.Й. Кобів
Фото: В.В. Буджак, Ю.Й. Кобів (вставка)